

Юшкевич Ю. С. Ментальна специфіка формування моральності особистості: український вимір. *Гілея: науковий вісник. Збірник наукових праць*. 2018. Вип. 131 (№4). С. 332-336.

УДК 17.022.1+130.2

Юшкевич Ю. С.

МЕНТАЛЬНА СПЕЦИФІКА ФОРМУВАННЯ МОРАЛЬНОСТІ ОСОБИСТОСТІ: УКРАЇНСЬКИЙ ВИМІР

Метою даної статті є дослідження проблеми реалізації морально-етичних цінностей на індивідуальному рівні та обґрунтування необхідності застосування художньо-образної інтерпретації філософського знання як оптимального механізму формування особистісного рівня моральності у представників українського соціуму. До методів, що застосовувалися слід віднести перш за все гіпотетико-дедуктивний, компаративістський, структурно-функціональний, герменевтичний. Було зроблено висновок, що наявність опозиції «розум – емоція» приводить до необхідності визнання пріоритетності в тому чи іншому соціумі переважно емоційного або раціонального типу особистості і відповідно – врахування цього моменту при побудові стратегії трансляції морально-етичних цінностей. Потреба враховувати специфіку ментальних особливостей українського етносу обумовлює необхідність використання в якості оптимального емоційного механізму впливу на свідомість індивіда – візуалізацію, як один з проявів художньо-образної інтерпретації філософського знання.

Ключові слова: *емоція, моральне пізнання, морально-етичні цінності, розум, художнє пізнання, художньо-образна інтерпретація.*

Моральність являє собою сукупність внутрішніх цінностей, що визначають дії та прагнення людини, образ її мислення. Вони виступають комплексом життєвих орієнтирів, так би мовити, навігацією окремої особистості в суспільному бутті. Морально-етичні цінності є невід’ємною складовою суспільного та індивідуального рівнів свідомості, які обумовлюють успішне

функціонування сучасного і, зокрема, українського суспільства та соціалізацію окремого індивіда в соціумі.

У соціально-філософській літературі напрацьований певний концептуальний базис для вивчення морально-етичних цінностей. Аналіз їх онтологічної сутності здійснено у працях таких представників філософської класики як Платон, Аристотель, Августин Блаженний, Піко делла Мірандола, І. Кант, Г. Гегель, Г. Лотце, М. Гартман, Е. Гуссерль, М. Шелер. Вирішення проблеми існування морально-етичних цінностей на рівні індивідуального суб'єкта, окрім зазначених філософів, знайшло відображення в роботах К. Маркса, Дж. Локка, Ж.-Ж. Руссо, Ч. Дарвіна, Т. Добжанські, В. Ефроїмсона, Г. Спенсера, М. Вебера. Пріоритетність раціонального чи емоційного сприйняття аксіосфери моралі досліджено в працях Р. Декарта, Г. В. Ляйбніца, Ф. Brentano, Г. Когена, Ф. Хатчесона, Е. Шефтсбері, Д. Юма тощо. Але, в той же час, залишаються недостатньо висвітленими деякі аспекти, що пов'язані з реалізацією морально-етичних цінностей на рівні індивідуального суб'єкта в контексті ментальних особливостей.

Метою даної статті є дослідження проблеми реалізації морально-етичних цінностей на індивідуальному рівні та обґрунтування необхідності застосування художньо-образної інтерпретації філософського знання як оптимального механізму формування особистісного рівня моральності у представників українського соціуму.

Формування цілісної особистості, що здійснює свої вчинки без зовнішнього примусу, виходячи з внутрішньої потреби, значною мірою обумовлено наявністю в неї відповідних почуттів. Моральні почуття, будучи емоційною стороною духовної діяльності особистості, являють собою суб'єктивне ставлення людини до різних сторін суспільного буття та виражають її моральну позицію. Складний комплекс почуттів обумовлює наявність більшості моральних принципів та цінностей, що вкоріняються у раціональній та емоційній сферах свідомості особистості.

Ефективною формою прояву моральних почуттів, як стійкого суб'єктивного ставлення людини до чогось, виступають емоції – переживання того чи іншого почуття в певний момент, у конкретній ситуації, де переживання, в свою чергу, є винятково суб'єктивно-психічною стороною емоційних процесів. Співвідносячи ці категорії, слід зазначити, що почуття виступають вищою стадією розвитку емоцій людини, відрізняючись незалежністю від ситуації, виражають стабільне емоційне ставлення особистості до суспільних явищ та інших представників соціуму.

Але питання пріоритетності саме емоцій в пізнанні морально-етичних цінностей залишається досить дискусійним в сучасному філософському дискурсі. Тому, для визначення оптимальних механізмів впливу на свідомість окремого суб'єкта, вкрай важливо звернутись до такої гносеологічної проблеми як пріоритетність розуму чи почуттів у процесі пізнання аксіосфери моралі.

Перша позиція, яку ми будемо розглядати, а саме – раціоналізм, обґрунтовує прерогативу абстрактного пізнання перед чуттєвим, а основою поведінки людини, зокрема моральної, вважає розум. Представники цього напрямку, до числа яких можна віднести Аристотеля, Р. Декарта, Г. Ляйбніца, І. Канта, Г. Гегеля та інших, відстоюючи достоїнства і переваги раціонального пізнання, джерело ціннісних принципів – добра, обов'язку, краси – вбачають саме в розумі, що поєднує у собі знання та цінності. На їх думку, на основі чуттєвого пізнання не можна побудувати теоретичних понять, постулатів, законів, яким має бути притаманна загальність та необхідність. Дійсним же їх джерелом може бути лише розум. Тому і імперативно-оціночні постулати, наприклад «категоричний імператив» І. Канта, можуть бути похідними лише від розуму. В цьому сенсі, вони виступають умосяжними принципами, вільними від усякої чуттєвості, що порушує їх чистоту.

Так, Аристотель визначає добродійність як панування розуму над почуттями. Наявність своєрідного внутрішнього зору, що дозволяє відрізнити добро від зла, є необхідною передумовою успішної діяльності розуму, що здійснює вибір. Тому розсудлива людина, на його думку, неодмінно повинна

бути щасливою і доброю. Чуттєве та орієнтоване на насолоду життя, в свою чергу, обмежує можливість досягнення щастя, але це не заперечує в цілому позитивної ролі почуттів [1].

У стоїцизмі розум є природною характеристикою особистості, що наближує її до космосу та нагадує про спорідненість людини з її божественною сутністю. Таким чином, прагнення жити у відповідності з природою, з розумом та добродійністю вважаються рівнозначними.

Рене Декарт, вбачаючи джерело моралі в інтелектуальній інтуїції, за допомогою якої людина здатна досягнути сутності добра та зла, наголошує на необхідності підпорядкування пристрастей розуму. Реалізувати це можливо шляхом спостереження за поведінкою оточуючих та співвіднесенням цих дій з благом та злом, яке вони несуть у світ, що, у свою чергу, стає прикладом моральності. Для задоволення душі, вважає Р. Декарт, людина повинна йти шляхом добродійності, що трактується як її звичка поступати згідно із совістю [4, с. 546].

Протилежної точки зору дотримуються представники емоціоналізму, прихильники теорії морального почуття, етичного сентименталізму, котрі вважають джерелом знань про морально-етичні цінності почуття-емоції.

Так, посилення інтересу до аксіосфери моралі в романтизмі епохи Просвітництва знайшло своє відображення в творчості Е. Шефтсбері, який ввів у філософський обіг поняття «моральне почуття». Він визначав його як особливий вид пізнавальної здібності, що базується на рефлексивному почутті, спрямованому на відображення емоцій. Моральне пізнання є безпосереднім і зрозумілим, воно інтуїтивне [10, с. 219]. Наголошуючи на вирішальному значенні емоцій в мотивуванні людських вчинків, Е. Шефтсбері вважав основою добродійності їх природну гармонію, що скеровує особистість на задоволення не тільки власних, а й чужих інтересів.

Ця концепція знайшла своє підтвердження і подальший розвиток в творчості Ф. Хатчесона, який, обґрунтовуючи пріоритет морального почуття перед розумом більш систематизовано, наголошував на його пізнавальній

здатності усвідомлювати, що є добром, а що – злом. Механізм дії цього почуття він пов'язував з отриманням задоволення від добродійності або страждання від порочного вчинку у ході їх сприйняття [7, с. 47]. Розглядаючи мотиваційну сферу людських вчинків, Ф. Хатчесон виділяв любов як конститутивну емоцію особистості, що спрямована на благо інших людей.

Д. Юм, наголошуючи на «афективній» природі моралі, характеризує моральне почуття – совість – як активний принцип, що впливає на афекти. Це, у свою чергу, означає, що неактивним принципом по відношенню до моралі можна вважати розум. Згідно з Д. Юмом, моральність, зокрема морально-етичні цінності, не можна пізнати за допомогою розуму і тому ми скоріше відчуваємо моральність, ніж судимо про неї [11, с. 228-230].

Цікавою є також точка зору представника Марбурзької школи Г. Когена, який вважає, що цінності є плодом «чистого почуття», що складається з «чистого пізнання» та «чистої волі», яка, у свою чергу, відтворює зміст моральності. Крім цього, він зазначає, що творцем любові до людини, як самопочуття людства в людині, виступає мистецтво [5, с. 58-59].

Ф. Brentano, акцентуючи увагу на тому, що характерною рисою внутрішнього сприйняття людини є спрямованість на об'єкти, дійшов висновку, що цінності відкриваються нам в межах інтенціональних відносин суб'єкта і об'єкта, а виникнення любові, як однієї з морально-етичних цінностей, обумовлено переживаннями, за допомогою яких ми усвідомлюємо те, що щось є справжнім та безсумнівним благом [2, с. 57]. Здійснення ж морального вибору, на його думку, відбувається завдяки наявності інтелектуальної інтуїції.

Співзвучної точки зору дотримується М. Шелер, який визначає особистість саме як «ens amans» – любляче буття. На його думку, внаслідок ідентичності розуму у всіх людей та надіндивідуальності актів розумової діяльності, не можна визначати особистість як суб'єкт лише розуму, бо це його знеособлює. М. Шелеру імпонує ідея «логіки серця», тому він наголошує на автономії цінностей та емоційного життя, через які розкривається змістовна сторона світу цінностей та порядок їх осягнення людиною. Згідно з Шелером,

цінності, зокрема морально-етичні – це апіорні сутності, феномени, що являються нам в акті емоційної інтуїції [8].

Слід зазначити, що сам процес реалізації морально-етичних цінностей на рівні індивідуального суб'єкту передбачає проходження певних етапів, серед яких конститутивне значення належить формуванню морального почуття. Під час здійснення морального вчинку чи оцінювання поведінки іншої людина керується, в першу чергу, не абстрактним уявленням про добро та зло, а саме почуттям, що викликане цією подією; тобто формування змістовної сторони аксіосфери моралі передбачає не лише виробництво цінностей в соціальному процесі, а й наявність емоційних переживань на рівні індивідуальної свідомості. Саме завдяки моральним почуттям, що виникають під час цього емоційного переживання, репрезентовані знання про загальноприйняті в соціумі морально-етичні цінності набувають імперативного характеру.

В контексті порівняння емоційної та раціональної форм пізнання слід зазначити, що сама специфіка процесу набуття морального знання значною мірою унеможливує логічне пояснення морально-етичних цінностей. Так, Дж. Мур за допомогою оригінального зіставлення понять «добро» та «жовте» демонструє відмінність вищезазначених форм пізнання і некомпетентність традиційних засобів комунікативної практики. Він зазначає, що подібно до того, як неможливо тому, хто ще не знає, що таке «жовте», пояснити, що це таке, так же неможливо в аналогічній ситуації пояснити йому, що таке «добро» [6, с. 63].

Моральне пізнання, що відзначається диференційованістю, особистісним ставленням індивіда до соціального буття, в той же час передбачає певну стандартизацію моральних почуттів, внаслідок чого відбувається «емоційне узагальнення» соціального досвіду, отриманого особистістю в межах комунікативної взаємодії. Саме таке узагальнення сприяє віддзеркаленню актуальних морально-етичних цінностей у свідомості людини і дає підставу говорити про певну співзвучність двох методів пізнання – морального та художньо-образного.

Слід підкреслити, що зазначена специфіка зближує моральне та художнє пізнання, що вперше було відзначено в філософії мистецтва Ф. Шеллінга, згідно з яким в мистецтві, яке здатне осягнути всі грані людського буття, внутрішній світ людини з її радощами та печалями, доступне те, до чого наука лише намагається наблизитись [9, с. 387]. Художнє пізнання моральних феноменів, на чому необхідно акцентувати у контексті нашого дослідження, переважно здійснюється не в абстрактно-належному, а в культурно-ціннісному аспектах – у категоріях моралі та відповідних стосунках. Ця форма пізнання, за допомогою конкретно-чуттєвих образів героїв та їх вчинків, сприяє осягненню соціальної сутності моральних явищ суспільства.

Майстер у своєму творі виражає сутність моральних колізій, ідею самого почуття зрозумілим та близьким значній кількості людей способом, що надає можливість долучитись через нього до знання, і в той же час сприяти, вступивши через твір мистецтва в діалог, народженню нової істини, збагаченої особистим і історичним досвідом. Тому мистецтво, виходячи з художньо-образної наочності зображення морального виміру людського існування, дійсно можна вважати оптимальним шляхом трансляції морального знання та необхідним структурним компонентом формування морально-етичних цінностей.

Виступаючи засобом трансформації практично-раціональної форми суспільних уявлень про моральну поведінку в емоційно-образну, мистецтво постає дієвим способом знакового відтворення реальності за допомогою художнього образу, що передає і відтворює соціально значущий зміст в певних емоційних станах.

Художній образ є метафоричною формою думки, що розкриває одне явище через інше і характеризується безпосереднім впливом на емоційну сферу людини. Становлення цього образу передбачає матеріалізацію задуми митця, його суб'єктивної діяльності по освоєнню об'єктивної дійсності, а на стадії сприйняття читачем – реалізацію образу у його свідомості у формі

суб'єктивної реальності, що синтезує у собі як об'єктивно-реальне, так і суб'єктивно-уявне.

Слід зазначити, що успішність особистісної інтеріоризації морально-етичних цінностей, що актуалізуються у сучасному українському соціумі, залежить від того, наскільки повно будуть враховані всі специфічні особливості цього процесу. Безпрецедентність застосування саме художньо-образної інтерпретації філософського знання як засобу трансляції морально-етичних цінностей [12] детермінується необхідністю формування морального почуття, як визначальної складової морального вчинку та умови реалізації морально-аксіологічних домінант, що виявляється можливим лише при наявності моральних переживань. Крім того, це впливає із потреби враховувати специфіку морального пізнання взагалі та ментальних особливостей українського етносу, де перевага почуттєвої складової та розуміння навколишнього світу за допомогою «серця» [3, с. 186], обумовлює необхідність використання відповідних емоційних механізмів впливу на свідомість індивіда.

Таким чином, ми можемо дійти висновку, що наявність опозиції «розум – емоція», яка традиційно присутня у філософському осмисленні людської мотивації і використовується при поясненні внутрішніх колізій ціннісного вибору, приводить до необхідності визнання пріоритетності в тому чи іншому соціумі переважно емоційного або раціонального типу особистості і відповідно – врахування цього моменту при побудові стратегії трансляції морально-етичних цінностей. Потреба враховувати специфіку ментальних особливостей українського етносу обумовлює необхідність використання в якості оптимального емоційного механізму впливу на свідомість індивіда – візуалізацію, як один з проявів художньо-образної інтерпретації філософського знання.

Список використаних джерел

1. Аристотель. Сочинения [Текст] : в 4-х томах / Аристотель; [общ. ред. А. И. Доватур; пер. с древнегреческого Н. В. Брагинской, М. Л. Гаспарова,

С. А. Жебелева [и др.]; АН СССР, Ин-т Философии]. – Москва : Мысль. – Т. 4. – 1984. – 830 с.

2. Brentano Ф. О происхождении нравственного познания [Текст] / Ф. Brentano; [пер. с нем. А. А. Анипко]. – СПб. : Алетейя, 2000. – 186 с.

3. Глобалізаційні процеси в контексті соціогуманітарних досліджень: український вимір / За ред. М. Ф. Шмиголя. – Одеса : ОНЕУ, 2015. – 277 с.

4. Декарт Р. Сочинения: в 2-х т. [Текст] / Р. Декарт; [пер. с лат. и фр.; сост., ред., вступ. ст. В. В. Соколова]. – М. : Мысль. – Т. 1. – 1989. – 654 с.

5. Коген Г. Эстетика чистого чувства [Текст] / Г. Коген // Современная западноевропейская и американская эстетика: сб. пер.; [под ред. Е. Г. Яковлева; пер. с нем. Т. А. Акиндиновой]. – М. : Книжный дом «Университет», 2002. – С. 54-60.

6. Мур Дж. Э. Природа моральной философии / Дж. Э. Мур; [предисл. А. Ф. Грязнова и Л. В. Коновалова; пер. с англ., сост. и прим. Л. В. Коноваловой]. – М. : Республика, 1999. – 351 с.

7. Хатчесон Ф. Исследование о происхождении наших идей красоты и добродетели [Текст] // Ф. Хатчесон, Д. Юм, А. Смит / Эстетика; [общ. ред. Б. В. Мееровского, пер. Е. С. Лагутина]. – М., 1973. – С. 41-269.

8. Шелер М. Формализм в этике и материальная этика ценностей / М. Шелер // Избранные произведения; [пер. с нем.; под. ред. А. В. Денежкина, А. Н. Малинкина, А. Ф. Филипова]. – М. : Гнозис, 1994. – С. 259-337.

9. Шеллинг Ф. Система трансцендентального идеализма [Текст] / Ф. Шеллинг; [пер. с нем. И. Я. Колубовского]. – Ленинград : Соцэкгиз, 1936. – 479 с.

10. Шефтсбери Э. Моралисты. Философская рапсодия [Текст] / Э. Э. К. Шефтсбери // Эстетические опыты / [сост., пер., коммент. А. В. Михайлова]. – М. : Искусство, 1975. – 537 с.

11. Юм Д. Трактат о человеческой природе. Книга третья [Текст] / Д. Юм; [пер. С. И. Церетели, прим. И. С. Нарского; отв. ред. М. А. Абрамов]. – М., 1995.

12. Юшкевич Ю. С. Філософський потенціал художньої літератури. *Вісник СевНТУ: зб. наук. пр. Серія: Філософія*. 2013. Вип. 141/2013. С. 96-100.

References

1. Aristotel. Sochineniya [Tekst] : v 4-h tomah / Aristotel; [obsch. red. A. I. Dovatur; per. s drevnegrecheskogo N. V. Braginskoy, M. L. Gasparova, S. A. Zhebeleva [i dr.]; AN SSSR, In-t Filosofii]. – Moskva : Myisl. – T. 4. – 1984. – 830 s.
2. Brentano F. O proishozhdenii nravstvennogo poznaniya [Tekst] / F. Brentano; [per. s nem. A. A. Anipko]. – SPb. : Aleteyya, 2000. – 186 s.
3. Hlobalizatsiini protsesy v konteksti sotsiohumanitarnykh doslidzhen: ukrainskyi vymir / Za red. M. F. Shmyholia. – Odesa : ONEU, 2015. – 277 s.
4. Dekart R. Sochineniya: v 2-h t. [Tekst] / R. Dekart; [per. s lat. i fr.; sost., red., vstup. st. V. V. Sokolova]. – M. : Myisl. – T. 1. – 1989. – 654 s.
5. Kogen G. Estetika chistogo chuvstva [Tekst] / G. Kogen // *Sovremennaya zapadnoevropeyskaya i amerikanskaya estetika: sb. per.; [pod red. E. G. Yakovleva; per. s nem. T. A. Akindinovoy]*. – M. : Knizhnyiy dom «Universitet», 2002. – S. 54-60.
6. Mur Dzh. E. Priroda moralnoy filosofii / Dzh. E. Mur; [predisl. A. F. Gryaznova i L. V. Konovalova; per. s angl., sost. i prim. L. V. Konovalovoy]. – M. : Respublika, 1999. – 351 s.
7. Hatcheson F. Issledovanie o proishozhdenii nashih idey krasoty i dobrodeteli [Tekst] // F. Hatcheson, D. Yum, A. Smit / *Estetika; [obsch. red. B. V. Meerovskogo, per. E. S. Lagutina]*. – M., 1973. – S. 41-269.
8. Sheler M. Formalizm v etike i materialnaya etika tsennostey / M. Sheler // *Izbrannyye proizvedeniya; [per. s nem.; pod. red. A. V. Denezhkina, A. N. Malinkina, A. F. Fillipova]*. – M. : Gnozis, 1994. – S. 259-337.
9. Shelling F. Sistema transtsendentalnogo idealizma [Tekst] / F. Shelling; [per. s nem. I. Ya. Kolubovskogo]. – Leningrad : Sotsekgiz, 1936. – 479 s.
10. Sheftsberi E. Moralisty. Filosofskaya rapsodiya [Tekst] / E. E. K. Sheftsberi // *Esteticheskie opyityi / [sost., per., komment. A. V. Mihaylova]*. – M. : Iskusstvo, 1975. – 537 s.

11. Yum D. Traktat o chelovecheskoy prirode. Kniga tretya [Tekst] / D. Yum; [per. S. I. Tsereteli, prim. I. S. Narskogo; otv. red. M. A. Abramov]. – M., 1995.

12. Yushkevych Yu. S. Filosofskyi potentsial khudozhnoi literatury. Visnyk SevNTU: zb. nauk. pr. Serii: Filosofiia. 2013. Vyp. 141/2013. S. 96-100.

Yushkevich Y. S., PhD in Philosophy, Senior Lecturer of the department of philosophy, history and political science, Odessa National Economic University (Odessa, Ukraine) gjs030680@gmail.com

The mental specificity of forming of a person's morality: Ukrainian dimension

The purpose of this article is to research of the problem of implementation moral and ethical values at the individual level and to rationale for the necessity application an artistic-figurative interpretation of philosophical knowledge as the optimal mechanism for the formation of a personal level of morality in the representatives of the Ukrainian society. Among the methods that were used, first of all, there were hypothetico-deductive method, structural-functional analysis, comparative analysis, hermeneutical methods. We can conclude that the presence of the opposition «mind – emotion» leads to the need to recognize the priority in a particular society primarily emotional or rational type of personality and accordingly – taking this into account when building a strategy for the translation of moral and ethical values. The need to take into account the specifics of the mental characteristics of the Ukrainian ethnos makes it necessary to use as an optimal emotional mechanism an effect on the individual's consciousness – visualization, as one of the manifestations of the artistic-figurative interpretation of philosophical knowledge.

Key words: *artistic cognition, artistic-figurative interpretation, emotion, mind, moral and ethical values, moral knowledge.*